

КАСТИЛЬСЬКА ФОНЕТИЧНА СИСТЕМА І МОВНА ПРАКТИКА НОСІЇВ СЕРЕДНЬОІСПАНСЬКОЇ МОВИ

У статті аналізується зафіксована у пам'ятках мови та літератури середньовічної Іспанії (XII-XIV ст.) фонетична варіантність слів. Підкреслюється факт не суто індивідуальної творчості, а реального стану синхронного функціонування мови та історичної еволюції її фонетичної системи.

Аналіз мовної реальності в історичному аспекті розкриває глибокий внутрішній зміст національної ознаки романських мов, їх племінної, діалектної і соціальної стратифікації. Те, що лексика рухлива, легко запозичується, переходить з однієї мови в іншу, порушуючи межі і кордони споріднених і неспоріднених мов, — суть мови, що визначається діалектичною природою її функціонування. Особливо в період становлення національної мови процес нескінченно різноманітних і багатоманітних переходів, дуже істотних у розумінні чинності закону дроблення колись єдиної мови, помітно активізується. Це, мабуть, і виправдує той факт, що стан літературної пам'ятки «Пісня про мого Сіда» (XII ст.) не дає можливість приписати його тому чи іншому іспанському діалекту. Однак, якщо врахувати висновок, до якого приходять Менендес Пидаль після ретельного вивчення маршруту Сіда за «Піснею», про те, що автора треба шукати в районі Мединаселі і Сант-Естебан де Гормас, тобто в південно-східній частині Кастилії, то з великою підставою можна визнати кастильське походження «Пісні». Тим більше, що автору найкраще відома географія Кастилії і події, які там відбуваються. Діяння Сіда в інших краях він або передає дуже скорочено, або зовсім опускає, або спотворює. Факти мовної системи «Пісні» також свідчать на користь кастильського діалекту.

Літературна мова середньовічної епохи у відношенні фонетичних і граматичних норм являла собою ще строкату неорганізовану картину. Пов'язана з живою мовою носіїв, літературна мова зовсім не виключала використання варійованих форм в залежності від функціональної обумовленості мови.

У пам'ятках середньовічного періоду виявилася зафіксованою розмовна мова носіїв у фонетичних варіантах співіснуючих форм, протипоставлених на основі загальномовних фонетичних властивостей тих чи інших фонем:

- 1) гемінат — спрощений гемінат: *assi — asi, como — como, fosse — fostes, vassallo — vasallo, fferir — ferir, ffallaron — fallado, pienssen — pensemos, possar — posar, conssejo — consejo, etc.*;
- 2) спрощення груп приголосних: *seyezsientos — seyszientos, guadalmeci — guadamezis, etc.*;
- 3) апокопа кінцевих голосних — повна форма: *nuef acos — nueve dnas, esta noch — antes de la noche, en buen ora — buena voluntad, castillo tan fuort — cavallos fuertes, etc.*;
- 4) вокалізація: *llegaua, seruido, aguijaua, en saluo, caualgy, cauillos, ouieron*;
- 5) змішування голосних і приголосних: *puorta — puerta, su — so, veluntade — voluntad, mejor — mijores; campo — canpo, conde — comde — cuemde, etc.*;
- 6) оглушення кінцевого приголосного [d]: *amiztat — amiztad, grant — grand, sabet — sabet, etc.*;
- 7) епентеза: *sedmana, juvizio, reconbrar*;
- 8) метатеза: *indos, vibo — bivo, levaldas, daldo, prestalde, etc.*

З усього широкого кола чисто фонетичних особливостей слів, що існують у середньоіспанській мові, представлені найбільш розповсюджені і частотні, які належать різним лексико-граматичним розрядам, а отже і самій мові, її фонетичній системі. Фонетична система середньовічної кастильської мови характеризується, насамперед, своєю мінливістю: поряд із старими фонетичними формами з'являються нові, які досягають свого повного розвитку тільки в XVI–XVII ст.ст. [1: 78].

При більш детальному вивченні орфографії варіантних форм можна відзначити властиві мові періоду написання «Пісні» певні тенденції фонетичних і лексичних процесів становлення загальнонаціональної іспанської мови, що чудово ілюструються більш пізньою літературною спадщиною, і не тільки в межах XII-XIV ст.ст., тобто з часу створення оригіналу — до часу рукописного варіанта, виконаного переписувачем Пером (Педром) Аббатом у 1307 році за загальноприйнятим в Європі літочисленням. А це, з одного боку, прямим чином доводить живий контакт між способом вираження думки і наявністю мовних засобів, якими користуються носії мови, а з іншого, наступність особливостей розмовної мови ранньосередньовічного періоду, що історично походять від розмовної латинської мови — основи сучасних романських мов. Типовими для розмовної латинської форми спілкування є, на думку ряду дослідників, такі характеристики лінгвістичного і нелінгвістичного планів: 1) зниження ролі фонетичної системи в передачі інформації за рахунок посилення ролі інтонаційних засобів, жесту, міміки, використання знання обстановки мови внаслідок близького контакту співрозмовників; 2) збільшення можливостей нейтралізації, синкретизму і зменшення розчленованості (кожна окрема фонема і звук грають вже меншу роль, звуки можуть змінювати свої якості, послаблятися чи зовсім зникати в потоці мовлення, так що частина фонем у словах виявляється зовсім не представленою) [2: 138].

Неважко помітити у наведених характеристиках розмовної латинської мови тенденцію до порушення, розхитування класичної норми вимови романізованого населення, а отже і тенденцію до формування власних романських фонетичних систем — невід'ємна властивість і матеріальна сторона всіх природних мов, що існували й існують досить. Не звертаючись тут до обговорення широкого кола питань, пов'язаних з фонетичними розхо-

дженнями між романськими мовами і їхнім латинським джерелом, оскільки сучасне мовознавство має у своєму розпорядженні солідний багаж теоретичних досліджень закономірностей еволюції фонетичної системи кожної національної мови у період після розпаду Римської імперії, підкреслимо факт прямої залежності е в о л ю ц і ї ф о н е т и ч н о ї с и с т е м и від фізичної, фізіологічної і соціальної природи лю д и н и .

І.О.Бодуен де Куртене, який передбачив сьогоднішній бурхливий розвиток таких напрямків науки про мову, як психолінгвістика, етнолінгвістика, соціолінгвістика, математична лінгвістика, лінгвостатистика, відзначає, що мовознавство досліджує життя мови у всіх її проявах, зв'язує явища мови, узагальнює їх факти, визначає закони розвитку й існування мови і відшукує діючі при цьому сили.

Життя мови у всіх її проявах забезпечене функціональним навантаженням мови, немислимого поза її звукової будови. «Так, наприклад, — пише І.О.Бодуен де Куртене, — один із загальних законів розвитку мови полягає в тому, що звук чи співзвуччя більш важке замінюється протягом часу звуком чи співзвуччям більш легким або що з представлень більш конкретних розвиваються представлення більш абстрактні та інше. З цих законів зустрічаються уявні винятки, але при точному дослідженні ці винятки виявляються обумовленими відомими причинами, відомими силами, що перешкодили причинам чи силам, що викликали даний закон, розширити його і на удавані винятки. Переконавшись в цьому, ми повинні зізнатися, що наше узагальнення в законі було неточне і неповне і що до відомого вже *genus proximum* закону варто додати ще обмежуючу *differentia specifica*. Тоді стане ясно, що уявний виняток складає, власне кажучи, тільки підтвердження загального закону" [3: 268].

Отже, варто рахуватися з тим, що на різних рівнях розвитку мови фонетичні варіації слів, що іноді сторіччями, є результатом фонетичних змін і можуть розглядатися або з погляду закономірностей еволюційного процесу, або з погляду уявних винятків, що пройшли етап порушення класичної норми вимови.

Звуки, що утворюють слово, вступають у підлеглу фонетичним закономірностям взаємодію: попередні впливають на наступні, а ті, у свою чергу, виявляють зворотний вплив. Взаємодія і взаємовплив фонем — найпростіший аналог відносин між словами. Далеко не завжди очевидно, яка сума дійсних явищ стоїть за причиною появи надзвичайно різноманітних і строкатих варіантних лексичних одиниць. Наприклад:

Secora, dame grazia, dame consolaziyn,

Góname del tu fijo grazia e bendiziyn [Juan Ruiz, 24; далі вказується номер сторінки];

Las quales digo, si buenas son que traen al alma conssolaziyn e aluengan la vida al cuerpo e dónle onrra con pro e buena fama [25].

У варіантах *consolaziyn* і *conssolaciyn* протилежність простого *s* і гемінованого *ss* не набуває фонологічної значущості і, очевидно, є продовженням, а можливо, і відродженням в окремих випадках, часом інтенсивного, тих тенденцій гемінування, що були властиві експресивності мови ще в латині і на які у свій час звернув увагу А.Мейє.

Мова «Книги Благої Любові», на відміну від мови «Пісні про мого Сіда», що розділяються часовим простором у два сторіччя, значно перевершує у використанні варіантних форм, оголюючи суперечливу техніку оформлення вихідного матеріалу і ту ступінь протиріч, де багато варіантів знаходяться не в додатковому, а в конкуруючому відношенні один до одного. Пор., наприклад:

siempre — ssiempre (приголосний *s* — гемінат *ss*, асиміляція — дисиміляція *m – n*):

Omes, aves, animalias, toda bestia de cueva

Quiere, segunt natura, conpaca siempre nueva;.. [39].

Ssiempre авна della buena fabla e buen rriso,

Nunca al por mn fizo nin creo que fer quiso [ibid];

subiy — sobiy (змішування голосних *o – u* ← латин. *sūbīre*), *cótedra — cōthedra* (кастильська форма написання конкурує з латинською, етимологічною *cathēdra*):

Sobiy en alta cōtedra, dixo con bavoquina:

"D'oy tóys vengán los griegos con toda su porfna".

Subiy en otra cōthedra, todo el pueblo juntado.

Comenzaron sus secas, como era tratado [36];

rrazyn — razones (зіткнення в графіці позиційно не обумовленої надлишкової форми багатуударного вібранта [ш]):

Lo que Buen Amor dize con rrazyn te lo pruevo [37];

Las del Buen Amor sson razones encubiertas:... [38].

Аналогічне явище спостерігається не тільки в іменах загальних, але і власних: *Rroma - Roma*:

Entiende bien mis dichos e piensa la sentenzia,

Non contesca contigo como al doctor de Grezia

Con el rribal de Rroma e su poca sabenzia,

Quando demandy Rroma a Grezia la ziencia [35];

похідних *nombres gentilicios*: *rromanos — romano*:

Ffueron rromanos en cuyta, non sabiendo que fazer,

porque non eran letrados ni podrnán entender

a los griegos doctores ni a su mucho saber [35];

Estando en su cuyta dixo un zibdadano

Que tomasen un rribal, un vellaco romano [35];

дієслівних формах: *rrespondieron - respondieron*:

Rrespondieron los griegos que non las mereszien

Nin las podrian entender, pues que tan poco sabien.

Respondieron rromanos que les plazia de grado;... [ibid].

Пор. непослідовність орфографії *ff – f*: *Ffallaras muchas grazias, non fallaras un huevo;...[37]; Aun tu, que dixiste a los tus servidores / Que con ellos serias ante reys dezidores / E les dirias palabras, que fabrasen mejores;...[24] (fabrar metateza hablar); En general a todos ffabla la escriptura;... [38]; El ffuego ssenpre quiere estar en la ceniza, / Comoquier que mas arde, quanto mas se atiza;... [39]; Do son muchos tyzones e muchos tyzonadores, / Mayor sera el fuego e mayores los ardores;... [121].*

Наведені приклади далеко не висчерпують всю ту різноманітність варіантних форм, з якою не можна не рахуватись, навіть у тому випадку, якщо орфографія непослідовна і неточна в позначенні звуків і їхніх сполучень, але однак вона відкриває істотні сторони життя іспанської мови. «При всій строкатості і нерівнозначності елементів, з яких складається «Книга Благі Любви», — пише З.І.Плавскін, — вона являє собою твір цільний і такий, що підкоряється єдиному плану. Тільки перед читачем з'являється не мальовниче полотно, а мозаїчне панно, у якому цілісність враження лише підкреслюється тим, що воно складено з безлічі різнобарвних шматочків» [4: 328]. Як видно, ту характеристику, що дає дослідник окремому твору XIV ст., твору, який породив суперечки в оцінці своєрідності змісту, стилю і мови, можна віднести і до мовної системи XII-XIV ст., де в результаті орієнтації на вимову закріплюється нескінченна різноманітність асоціацій образного мислення. Відсутність певних закономірностей при варіюванні, незалежності останнього від типу тексту, діалектної і часової приналежності говорить про те, що в даному випадку в графіці варіантних форм має місце відображення не суто індивідуальної творчості, а реального положення синхронного функціонування й історичної еволюції іспанської мовної системи. "Важливо відзначити, — підкреслює Ф.П.Філін, — що в природі будь-якої мови є варіанти для вираження одних і тих самих значень. Одні з цих варіантів з погляду мовної практики даного часу є загальноприйнятими, і доповнюють один одного, інші повинні мати обмежене вживання, співіснування третіх виявляється небажаним" [5: 133].

З погляду мовної практики, функціонуючи в складних умовах суспільного буття, мова виявляється не в змозі не реагувати адекватно протягом багатьох століть і тисячоліть, у кожен момент своєї історії на різного роду фактори, що визначають динаміку взаємопроникнення і взаємодії лінгвістичних і нелінгвістичних мотивів у її структурних елементах. Цілком очевидно, що середньовічна кастильська фонетична система, представляючи собою традиційну систему, отриману в спадщину від давньоіспанської з усіма непослідовностями, коливаннями, відхиленнями, протиріччями, ще більш інтенсивно оголює нестабільність форм звучання і графіки, зіткнення фонетичних варіантів, факти мовних навичок носіїв. Але оскільки формування національної літературної мови ніколи не буває в ізоляції від носіїв мови, від соціальних і територіальних діалектів, просторіччя, отже, і поширеність тих чи інших мовних традицій неминуче робить вплив на літературну мову. Сам факт існування в іспанській мові розглянутого періоду великої кількості варіантних форм, покликаних поряд з іншими мовними утвореннями виражати значення і певні відносини, припускає волю вибору в організації висловлення. Через мовну діяльність людей, через акти мовлення виявляється всякий стихійний процес динаміки мови. Письменник при доборі мовних засобів переслідує нерідко мету — дати зразок благозвучності, образної сили слова, зразок синтаксичної конструкції використання слів у мови, зразок звукової символіки і т.п. Крім необхідності точно передати думку, є присутньою ідея необхідності прикрасити й удосконалити мову. Деякі з варіантів у різних текстах стилістично рівноцінні як у контактному, так і в дистантному використанні. Наприклад: *Mill tienpos e maneras podras despues fallar: / El tyenpo todas cosas trae a su lugar* [122]; *Librame tu, mi Dios, desta coyta tan maca, / Dame tu misericordia, tira de mi tu saca* [23]; *Obras de misericordia e de mucho bienobrar, / Dones de Espiritu Santo, que nos quiera alunbrar* [247]; *Con muncha mesericordia dar a los pobres posada: / Tener fe que santa obra es de Dios galardorada* [248]; *Spritu de fortaleza, que nos quiera ayudar: / Con estas brafuneras la podremos bien matar* [248]; *Con spritu de ciencia sabiendo mesura catar, / Comer tanto, que podamos para pobres apartar* [249]; *Tomemos escudo fuerte pyntado con tabletas, / Spritu de buen conssejo, encordado destas letras* [ibid]; *Por pereza perdieron muchos conpaca mia, / Por peresa se pierde muger de grand valya* [97]; *Dezir t'he la ffasaca de los dos peresosos, / Que querian casamiento e andavan acusiossos;... [ibid]; ...Coydando que tenían su cassamiento fecho. / Respondiolos la dueca qu'ella queria casar/ con el mas peresso, aquel queria tomar; [ibid]; Porque todo bien es comienzo e rayz / La Virgen Santa Maria, por ende yo, Juan Rruys, / Acipreste de Fita, della primero fiz' / Cantar de los sus gozos que asy diz' [30]. Yo Johón Ruyz, el sobredicho arcipreste de Hita, / Pero que mi coracyn de trobar non se quita / Nunca fallü tal dueca, como a vos Amor pynta, / Nin creo que la falle en toda esta cohyta* [113].

Варіантність як особливе мовне явище знаходить обґрунтування в самому факті часткового фонетичного збігу слів, який сприймається носіями мови як доказ семантичної тотожності, значеннєвої еквівалентності, а отже, і лексичної взаємозаміни в контекстах, виступаючи лише потенційно (в силу звукової подібності) одним з показників зовнішнього розмаїття, декорування тексту. Поєднання у варіантах загального і відмінного (зміст і форма) відбувається під впливом різних факторів як зовнішніх стосовно мови — соціальних імпульсів, так і

внутрішніх — фонетичних тенденцій аналогії, законів і закономірностей розвитку і зміни звукового ладу і лексичного складу мови.

Д. М. Ушаков у свій час підкреслював, що мова по своїй природі явище частково фізичне, частково психічне. Тому й в житті мови діють фактори фізичні, психічні і суспільні, тобто змінюється мова і від фізіологічних причин (зміни в артикуляціях обумовлені у свою чергу будь-якими більш загальними причинами) і від психічних (дія асоціацій, якими зв'язані у свідомості мовців факти мови), і від загальних історичних причин, що змінюють життя і склад того суспільства, якому мова належить [6: 322].

Сама історія здавалася прихильною до долі кастильської мови як у великомасштабних політичних, економічних, соціально-культурних подіях, так і в незначних на перший погляд фактах для лінгвістичної теорії мови. Шлюб Фердинанда Арагонського та Ізабелли Кастильської у 1474 році найвищою мірою відомий тим, що політичним наслідком цього шлюбу стала династична унія Арагону і Кастилії. Фердинанд Арагонський (Католик), король Арагону і Кастилії, фактично, стає першим королем об'єднаної Іспанії. Але Ізабелла і Кастилія виявилися сильнішими за Фердинанда й Арагону. Мова дає свідчення переваги кастильської. От що пише Умберто Тоскано з приводу «кастелянізації» Фердинанда Арагонського: «Фернандо «кастелянізувався», у той час як Ізабель завжди зберігала манеру говорити, засвоєну на землі Авіла. Незважаючи на те, що в Арагоні завжди говорили *facier, farina* і *fambre*, Король Католик — на кастильський манер, забувши звук *f* своєї землі, вимовляв по-кастильськи *hacer* і *harina*» [7: 6].

Відомо, що перехід початкового латинського *f-* у *h-* аспірований, а потім і в німий став наслідком істотних змін в області іспанського консонантизму, які призвели до перебудови матеріальної частини етимологічно споріднених слів. Придихове початкове *h-* зберігається в діалектній вимові і в словах типу *horno, humo* та ін. [8: 82], а також у деяких районах Латинської Америки [9: 122]. Видозміни в матеріальній частині слова можуть бути дуже різними і приводити до неадекватних результатів. Пор. функціонування в сучасній іспанській мові слів, які входять у тісне зіткнення з явищами етимологічної дублетності, варіантності і синонімії: *fondo* «дно», прям. і перен. «глибина»; «фон» і *hondo* «глибина, дно»; *fosco* «темний, похмурий» і *hosco* «смагливий, темношкірий»; «похмурий», *fontanar* «джерело» і *hontanar* «місцевість, де є багато джерел», *fustigar* «бити батоном, бичувати», «покривати ганьбою», і *hostigar* «бити батоном», «мучити, змушувати страждати» та ін.

Зрозуміло, що динамізм мови може бути пояснений тільки за умови визнання того, що вона не є автономним організмом по відношенню до мовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Litvinenko E.V. Historia de la lengua española. 2-a ed. — К.: Вища школа, 1983. — 215 p.
2. Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.А. Введение в романскую филологию. — М.: Высш.школа, 1982. — 343 с.
3. Бодуэн де Куртене. Некоторые общие замечания о языковедении и языке // Звегинцев В.А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. 3-е изд. Ч.1. — М.: Просвещение, 1964. — С.263-283.
4. Плавский З.И. Испанский гуманист XIV столетия // Хуан Руис Архипресвитер из Иты. Книга Благой Любви. — Л.: Наука, 1991. — С.305-376.
5. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. — М.: Наука., 1982. — 336 с.
6. Ушаков Д.Н. Краткое введение в науку о языке // Введение в языкознание. Хрестоматия. Состав. Норман Б.Ю., Павленко Н.А. — Минск: Вышэйшая школа, 1977. — С.318-326.
7. Toscano H. Hablemos del lenguaje // Compilaciyn, Introducciyn, Ordenaciyn e Hndice de César Garca-Pons / Ed. Por Joshua V. Powers, Inc., New York, 1965. — 457 p.
8. Navarro Tomás. Manual de pronunciación española. 12-ed. — La Habana: Ed.R, 1966. — 326 p.
9. Rodríguez Herrera E. Lléxico Mayor de Cuba. — La Habana: Ed. LEX, 1959. — Vol.II. — G-Z.

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2000 р.

Данилич В.С. Кастильська фонетична система і мовна практика носіїв середньоіспанської мови.

В статті аналізується зафіксована в пам'ятниках мови і літератури середньовікової Іспанії (XII–XIV ст.ст.) фонетична варіантність слів. Підкреслюється зв'язок між реальним станом синхронної функціонування мови і історичною еволюцією її фонетичної системи.

Danylych V.S. Castilian Phonetic System and Language Practice of Middle Spanish Language Speakers.

The article focuses upon the phonetic variability of words, which reveals itself in the language and literary manuscripts of medieval Spain (XII–XIV centuries). The link between the real state of the synchronic language functioning and historical evolution of its phonetic system is underlined in the article.